

Margriet Gosker, 'Aspecten van koinonia',
in: J. Beumer en A. Houtepen, *Kerk voor de
nieuwe eeuw. Verkenningen in kerk, cultuur
en oecumene*, Zoetermeer 1997, 155-164.

Foto Klaas van der Kamp (2012)

14. Aspecten van koinonia

Margriet Gosker

Als 'koinonia' op zijn vaagst zou betekenen, dat mensen 'iets met elkaar hebben', iets 'gemeenschappelijks' met elkaar delen, dan is dat in dit geval wel onze gezamenlijke belangstelling voor oecumenische theologie (ecclesiologie) en voor de bekende Lima-drieslag: doop, avondmaal en ambt.¹ De oorsprong van onze vriendschappelijke relatie ligt in Amersfoort - of beter nog: in Lima.

Mijn verbondenheid met Karel Blei dateert uit het begin van de tachtiger jaren toen we beiden deel uitmaakten van de Sectie Geloofsvragen (SGV) van de Raad van Kerken in Nederland, een zeer gevarieerd oecumenisch gezelschap, dat hoofdzakelijk uit hooggeleerde heren theologen bestond, die maandelijks in Amersfoort van gedachten wisselden. Er waren evenwel drie vrouwen. Ellen Flesseman-van Leer was de 'grand old lady' van Faith and Order, Kune Biezeveld en ik kwamen net zo'n beetje kijken. Wij waren als jonge vrouwen in de Sectie aangetrokken, omdat het gezelschap tot de conclusie was gekomen dat men zichzelf wilde verjongen, vernieuwen en verbazen, dat wil zeggen dat men het nodig oordeelde het contact met de 'basis' te verstevigen. Mensen als F. Haarsma, H. Berkhof, J.T. Bakker, H.A.M. Fiolet, de oud-katholiek J. Visser, de lutheraan C.C.G. Visser en de remonstrant E.J. Kuiper bliezen hun partijtje volop mee. En niet te vergeten Anton Houtepen en Wim van der Zee.

In de SGV was in die tijd een boeiende discussie aan de gang over het bekende BEM-rapport van Lima,² dat in 1982 verschenen was onder auspiciën van de Commissie voor Geloof en Kerkorde. De Sectie Geloofsvragen

¹ Van de hand van K. Blei: 'Kan de gemeente zonder ambt?', in: *Kerk en Theologie* 18 (1967) 1, 1-13. 'Kerk voor de wereld. Verschuivingen in de leer over de kerk binnen de Gereformeerde traditie', in: *Kerk en Theologie* 37 (1980) 1, 1-21. *Dopen vroeg of laat?!*, Driebergen 1980. *De kinderdoop in discussie*, Kampen 1981. 'De Petrusdienst. Reformatorische opmerkingen', in: *Kosmos en Oekumene* 16 (1982) 9, 317-328. 'Een 'centrum unitatis' in de kerk. Reformatorische overwegingen', in: A. Houtepen (ed.), *De verscheidenheid verzoend? Actuele thema's uit het gesprek Rome-Reformatie toegelicht aan de hand van de thesen van H. Fries en K. Rahner, "Einigung der Kirchen - Reale Möglichkeit"*, Freiburg 1983, 85-109. 'Schillebeeckx, pleiter voor een menselijker kerk', in: *Evangelisch Commentaar* 4 (1986) 12/9, 10-13 en 10/10, 10-13. 'De receptie van de Lima-tekst over doop, eucharistie en ambt in Nederland', in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 40 (1986), 14-43. 'Het reformatorisch kerkbegrip', in: *Kosmos en Oekumene* (1989), 118-124. 'Gemeente, ambten en oecumene', in: J.P. Heering, e.a. (ed.), *De kerk verbouwen. Dingemans' ecclesiologie kritisch bekeken*, Nijkerk 1989, 49-59. 'Samen deelhebben aan de ene kerk van Christus', in: H.J. Witte (ed.), *Kerk tussen erfenis en opdracht. Protestant en katholieken op weg naar een gemeenschappelijk kerkbegrip*, Utrecht/Leiden 1994, 183-200.

² *Baptism, Eucharist and Ministry*, World Council of Churches, Faith and Order Paper 111, Geneva 1982, 1986-19. *Doop, Eucharistie en Ambt. Verklaringen van de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken. Lima, Peru*. Januari 1982, Amersfoort 1982. De tweede druk van de Nederlandse vertaling is enigszins gewijzigd.

had opdracht een evaluatie van de Lima-teksten voor te bereiden.³ Karel Blei, Anton Houtepen en ondergetekende zaten gedrieën in de commissie. De vreugde van deze arbeidzame 'koinonia' was echter slechts van korte duur. Karel moest het lidmaatschap van de Sectie Geloofsvragen al vrij snel omzetten in een 'laat-maar'-schap, omdat hij werd geroepen tot de hoge orde van het secretariaat-generaal van de Nederlandse Hervormde Kerk. We hoopten dat zijn brede oecumenische belangstelling, waarvan hij al sinds zijn dissertatie⁴ in 1972 had blijf gegeven, niet door de intensiteit van het Samen-op-Weg-gebeuren zou worden versmald.

Koinonia van kerk en wereld

Wat Karel Blei reeds in 1972 schreef over de positie van de kerk in de wereld in een breed oecumenisch perspectief is nog steeds een waardevolle bijdrage. Zijn kritische vragen bij de zogenaamde 'functionele ecclesiologie',⁵ waarvan J.C. Hoekendijk in de zestiger jaren de - briljante - woordvoerder was, hebben in het licht van de ontwikkelingen in kerk en theologie alleen maar aan actualiteit gewonnen. Het uitgangspunt van Hoekendijks theologie was, dat de kerk geen doel-in-zichzelf kan zijn, maar er puur is terwille van de wereld. De kerk is zo een functie van het apostolaat en niet omgekeerd.⁶ Blei kwam echter tot de conclusie, dat de kerk wel degelijk als eigen gestalte serieus genomen diende te worden en noemde een reductie van de ecclesiologie tot het louter functionele en instrumentele met een sterk woord 'ontoelaatbaar',⁷ hoeveel sympathie men ook kan hebben voor het accent dat gezet wilde worden: namelijk dat de kerk een middel in Gods handen is om sjaloom op te richten in de wereld.

Wat verstaan we dan eigenlijk onder het heil (het Rijk) dat in de wereld gestalte moet aannemen? En wat is dan precies de inhoud van de dienst die de kerk aan de wereld moet bewijzen? Dienen we dat niet helder te omschrijven, omdat we anders het gevaar lopen onze toevlucht te nemen tot allerlei idealen, die ontleend zijn aan bepaalde politieke of maatschappelijke actieprogramma's? En als de kerk er is als instrument in Gods hand ten behoeve van de wereld, hoe is dat dan doorzichtig te maken? Hoe kan de kerk als gemeenschap van door God geroepen mensen het heil doorgeven en tekenen van heil oprichten zonder dit zelf eerst ontvangen te hebben?

³ K. Blei, A.W.J. Houtepen en M. Postma-Gosker, 'De Nederlandse Kerken en het Limarapport: Evaluatie door de sectie Geloofsvragen van de Raad van Kerken in Nederland', in: *Tijdschrift voor Theologie* 29 (1989) 2, 148-163.

⁴ K. Blei, *De onfeilbaarheid van de kerk*, Kampen 1972, 388-395.

⁵ De term, die afkomstig is van H. Berkhof, *Kerk en Theologie* 15 (1962) 2, 147, is overigens een contradictio in terminis. Hoekendijk zelf beschouwde zijn visie principieel als een bewust afzien van elke vorm van ecclesiologie.

⁶ J.C. Hoekendijk, *De kerk binnenstebuiten*. Keuze uit zijn werk door L.A. Hoedemaker en P. Tijmes, Amsterdam 1964.

⁷ Zelf heb ik onlangs in een Nederlands tijdschrift voor pastorale wetenschappen nog uitvoerig betoogd de huidige functionalistische tendensen te betreuren, waardoor alles in het platte vlak dreigt te komen en waardoor de spirituele dimensie dreigt uit te drogen, met name ook in verband met onze hedendaagse ambtsopvattingen. M. Gosker, 'Enige gedachten over het kerkelijk ambt', in: *Praktische Theologie*, 22 (1995) 1, 21-36, 34.

Zeggen dat de kerk geen doel-in-zichzelf is,⁸ is slechts gedeeltelijk waar. Daarnaast mag en moet ook gezegd worden, dat het God in zekere zin wel degelijk om de kerk gaat, namelijk voorzover het Rijk Gods in de kerk al een aanvankelijke presentie in de wereld krijgt. De kerk is dan niet alleen instrument, maar ook resultaat van Gods handelen en proeftuin van het Rijk. Zo komt er volop ruimte voor ecclesiologische bezinning op het wezen van de kerk. En dat is: bezinning op wat en wie Christus is, de Heer van de kerk, die als zodanig als de Heer van de wereld kenbaar is. Niet alleen de 'functie' van de kerk, maar ook het 'zijn' van de kerk in Christus komt er volgens Blei op aan. Een sterke gerichtheid op de wereld, op de hele 'oikoumenè'⁹ is volkomen legitiem, maar mag niet in mindering komen op het streven naar eenwording en naar zichtbare eenheid van de kerken.¹⁰ Men kan die beide aspecten wel onderscheiden, maar men kan ze nooit van elkaar scheiden. Er is een koinonia van kerk en wereld.

Koinonia en Samen op Weg

Samen op Weg is begonnen als een actie van geestkracht, gevoed door een verlangen naar koinonia, heelheid. Rond Pinksteren 1961 zochten negen hervormde en negen gereformeerde voortrekkers ("de achttien") de publiciteit met hun oproep de gescheidenheid tussen hervormden en gere-

⁸ Naast J.C. Hoekendijk kunnen vele anderen worden genoemd, die alle nadruk legden op de dienst van de kerk in de wereld en aan de wereld. Zie: J. Sperna Weiland, *Oriëntatie*, Baarn 1967-3, 212-213, die opmerkt, dat er bij het ontwerpen van de kerk van de toekomst van wordt uitgegaan, dat het in de geschiedenis niet om de kerk gaat, maar om de wereld - of de 'Oikoumenè', Lucas 2:1 - en het Rijk, en dat dus de kerk geen doel maar middel is. Sperna Weiland noemt dan een aantal vertegenwoordigers van deze richting, zoals: H.E. Cox, *The secular city*, New York 1965/'66, (de kerk als Gods avant-garde in de wereld), in Nederlandse vertaling: *De stad van de mens. Het levenspatroon van de moderne wereld in theologisch perspectief*, Utrecht 1966-2, 144-166; G. Winter, *The new generation as metropolis. A design for the Church's task in an urban world*, New York 1963, in Nederlandse vertaling: *Metropolis. De taak van de kerk in een verstedelijkte wereld*, Hilversum/Antwerpen 1967. J.A.T. Robinson, *The new reformation?*, Londen 1965, (op weg naar een echte lekentheologie), in Nederlandse vertaling: *De nieuwe reformatie?*, Amsterdam 1965, 53-76.

⁹ Zie voor de verschillende betekenissen en connotaties van het woord 'oecumenisch', dat al 2500 jaar in gebruik is: B. Hoedemaker, A. Houtepen en T. Witvliet, *Oecumene als leerproces. Inleiding in de oecumenica*, Utrecht/Leiden 1993, 16.

¹⁰ Met name de orthodoxe deelnemers aan de zevende Assemblee van de Wereldraad van Kerken te Canberra in 1991 hebben er nadrukkelijk op gewezen, dat het streven naar zichtbare eenheid der kerken het hoofddoel van de oecumenische beweging is en moet blijven. A. Basdekis, 'Einleitung. Ökumene - Wohin? Orthodoxe Kirche und Ökumene. Bestandsaufnahme - Probleme - Perspektiven', in: U. Hahn, C.P. Thiede, A. Basdekis, M. Lohman (ed.), *Ökumene wohin? Die Kirchen auf dem Weg ins dritte Jahrtausend*, Paderborn 1996, 111-126, 114. De Commissie voor Geloof en Kerke heeft de opdracht de lidkerken van de Wereldraad te blijven herinneren aan de verplichting die ze op zich genomen hebben om te streven naar een grotere zichtbare eenheid van de kerken. Op grond daarvan stelt de commissie zich ten doel: "to proclaim the oneness of the Church of Jesus Christ and to call the churches to the goal of visible unity in one faith and one eucharistic fellowship, expressed in worship and common Life in Christ, in order that the world might believe". Vergelijk M. Kinnamon, 'In sight of the Top: Faith and Order at Lima', in: *The Ecumenical Review* 34 (1982), 131-140, 132, die opmerkt: "Much work has also been done on the goal of visible unity, culminating in the statement of WCC's Fifth Assembly in Nairobi in 1975, that the unity we seek is to be envisioned as a conciliar fellowship of local churches which are themselves truly united."

formeerden niet langer te dulden. "Bewogen door de verwachting van het Rijk Gods en de opdracht der kerk in de wereld zijn zij er gezamenlijk van overtuigd, dat naar eenwording gestreefd moet worden."¹¹

Zie, hoe goed, hoe weldadig, als zusters en broeders van hetzelfde huis ook tezamen wonen. Als kostelijke olie is dat, als dauw van de Hermonbergen (Psalm 133).¹² Prachtige beeldspraak trouwens: een zalving met koinonia, met zusterlijke en broederlijke liefde, met toewijding, intuïtie, meeleven en communicatie. Die zalving is niet partieel, bestrijkt niet alleen het hoofd, het verstand, maar is alles doordringend, raakt hart en nieren, handen en voeten, gaat van top tot teen. In de beschrijving van het leven van de gemeente in Handelingen 2:41-47 speelt 'koinonia' een grote rol. De gedoopten volharden bij de leer, leggen zich toe op het onderwijs der apostelen, blijven trouw aan de gemeenschap, breken samen brood, zijn getrouw in de dienst der gebeden en leven in eenvoud en blijdschap des harten.

Maar het aanvaarden van de goede vruchten van een oecumenische samenwerking tussen 'zusters en broeders van hetzelfde huis' blijkt ook in onze protestantse kerken niet zo'n eenvoudige opgave.¹³ Karel Blei heeft daar in zijn dagelijkse praktijk het een en ander van ervaren. Koinonia is een gave Gods, maar niet alle gaven Gods worden door ons 'in eenvoud en met blijdschap des harten' ontvangen. De weerbarstigheid van de bestaande kerkelijke structuren laat zich gelden zodra koinonia naast een gave ook een opgave wordt. Dreigde niet al snel het gevaar, dat het Samen op Weg Proces zou opgaan in een reeks organisatorische maatregelen¹⁴ en kwam ons dat niet te staan op het verlies van spirituele winst? Behalve de noodzaak om vanuit een aanvankelijk herwonnen geestkracht het schismatieke verleden achter ons te laten heeft Samen op Weg uit oecumenisch oogpunt gezien weinig meer om het lijf dan een protestants onderonsje, door sommigen met een achterhoedegevecht vergeleken, door anderen zelfs met de slag bij Waterloo (het blad Elsevier). De geschiedenis zal leren wat uiteindelijk het katholieke (oecumenische) gehalte van Samen op Weg zal zijn. Maar duidelijk is wel, dat we het ons niet langer kunnen permitteren vrijblijvend 'oecumenisch te doen' om ons dan toch zo veel mogelijk apart te blijven opstellen.¹⁵ Niet alleen omdat dat op theologische gronden een anomalie is, maar ook vanwege de geloofwaardigheid van het getuigenis van het evangelie in de wereld. Samen op Weg is in dat opzicht nog pas een eerste proef op die som.

¹¹ C.P. van Andel, *Hervormden en Gereformeerden onderweg*, 's-Gravenhage 1973, 19. De achttien, *Van kerken tot kerk. Achttien gereformeerde en hervormde predikanten stellen de eis der hereniging!*, Amsterdam 1961. De achttien, *Aanvaardt elkander. Tweede publikatie in de reeks van kerken tot kerk*, Amsterdam 1962.

¹² Psalm 33 wordt onder andere geciteerd in: *Partakers of the promise. Biblical visions of koinonia*, een uitgave van de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken uit 1993.

¹³ Schippers oordeelt, dat 'de droom' van het Samen op Weg Proces duidelijk in het moeras van onverkwikkelijk institutioneel geharrewar is terechtgekomen. Hij noemt het zelfs een 'nachtmerrie'. K. Schippers, 'Oecumene: nachtmerrie en droom', in: R. van Warven (ed.), *De kerk voorbij?*, Kampen 1996, 76-80.

¹⁴ B.J. Aalbers, 'Inleiding', in: B.J. Aalbers (ed.), *Samen op weg: een oefening in vroomheid*, Kampen 1989, 7.

¹⁵ H.W. de Knijff, 'Hoe katholiek is de Nederlandse Hervormde kerk? Het oecumenisme vanuit een hervormd perspectief', in: J. Hallebeek en B. Wierix (ed.), *Met het oog op morgen. Ecclesiologische beschouwingen aangeboden aan Jan Visser*, Zoetermeer 1996, 90-98, 97.

Koinonia als sleutelwoord in de oecumene

Het begrip koinonia (in het oecumenisch spraakgebruik vaak onvertaald) heeft zich de laatste jaren ontwikkeld tot een belangrijk sleutelwoord in de oecumene. 'Towards koinonia in faith, life and witness' was het centrale thema van de Vijfde Wereld Conferentie van Faith and Order te Santiago de Compostela. Als ik aan het geheel van de oecumenische beweging denk, dan komen me onwillekeurig weer die levensgrote pelgrimsfiguren in gedachten op de wand van de grote zaal waar de plenaire bijeenkomsten van Santiago plaats vonden. Ze symboliseerden de oecumene als een pelgrimstocht op weg naar de toekomst van de Heer. Weergaloos boeiend en tegelijk mateloos vermoeiend. Daar is het wenkend ideaal van koinonia (fellowship), maar tegelijkertijd stuiten we telkens weer op de weerbarstige werkelijkheid.

De 'Boodschap' van de Wereld Conferentie¹⁶ begon met de zegenbede (ontleend aan II Korinthiërs 13:13): "De genade van onze Heer Jezus Christus en de liefde van God en de koinonia van de heilige Geest zij met u allen." Zo werd in Santiago de toon gezet voor de gedachte, dat koinonia ons niet meteen naar de kerk of naar de wereld leidt, maar ons in de eerste plaats dicht bij de liefde brengt van God-drie-enig.¹⁷ De orthodoxe oecumenicus Gennadios Limouris vroeg Emilio Castro eens naar zijn mening over koinonia in verband met de bekende ikoon van Roeblew (met de drie engelen) in ecclesiologisch perspectief. Zag hij een verband met de eenheid van de kerk? Castro antwoordde toen, dat de bekende ikoon hem inderdaad aan het hogepriesterlijk gebed deed denken en aan de bede: "opdat zij allen één zijn".¹⁸

Koinonia is een meerduidig begrip met veel aspecten. Men kan ook heel concreet denken aan zoiets als 'onderlinge bijstand'. Dat kan heel materieel zijn (de collecte voor Jeruzalem, Romeinen 15:26), maar het kan ook betekenen: samen met elkaar de goede dingen delen, het evangelie (Philippenzen 1:5), het geloof (Philemon 6), het lichaam en bloed van Christus (I Korinthiërs 10:6). Koinonia kan trouwens ook betrekking hebben op een deelgenootschap in het lijden. Als begrip is het vooral relationeel bepaald.

Lange tijd heeft de oecumenische beweging inspiratie ontleend aan het begrip 'eenheid' (unio) en daarbij was het door Castro genoemde woord uit het hogepriesterlijke gebed: "opdat zij allen één zijn" (Johannes 17:21) telkens weer een leidende en inspirerende gedachte, getuige ook de pauselijke encycliek 'Ut unum sint' uit 1995.¹⁹

¹⁶ Th. F. Best and G. Gassmann, *On the way to fuller koinonia. Official report of the fifth World Conference on Faith and Order*, Faith and Order Paper 166, WCC, Geneva 1994, 225. *Groeiende gemeenschap. Naar koinonia in geloof, leven en getuigenis. Santiago de Compostela. Boodschap, rapporten, secties*, 's-Hertogenbosch 1995.

¹⁷ "Koinonia directs us first not to the church nor to the world but to God - to that giving and receiving life and love which flow between the persons of the Holy Trinity". M. Tanner, 'The time has come', in: *The Ecumenical Review* 45 (1993) 1, 4-12, 6.

¹⁸ "It refers to the prayer of Jesus that "all may be one, as you in me and and I in you, that they may be one in us". I mean the unity of the Church is unity in the life of God. It is not a kind of a business transaction, it is a growing together into the worshipping of God...". E. Castro and G. Limouris, 'The ecumenical significance of icons', in: G. Limouris (ed.), *Icons. Windows on eternity. Theology and spirituality in colour*, Faith and Order Paper 147, WCC, Geneva 1990, 7.

¹⁹ Deze verscheen in: *Een-twee-een. Kerkelijke documentatie* 23 (1995) 6/7, 3-45.

Van de Beek heeft er onlangs nog weer eens op gewezen, dat deze eenheid bij Johannes niet in de eerste plaats gericht is op een eenheid van de gelovigen onderling als doel in zichzelf. Het gaat om de geestelijke eenheid van de leerlingen in Christus en de Vader?²⁰ Dat is wel zo, maar ik denk, dat we er als protestanten toch voor moeten oppassen niet weer in docetische vaarwater terecht te komen ten aanzien van elke zichtbare concretisering van die eenheid in Christus. Wat dat betreft mogen we ons ook gerust laten inspireren door de pauselijke encycliek, die spreekt over de verplichting tot oecumene en die in § 40 - in navolging van Unitatis Redintegratio (12) - helder uitspreekt dat de samenwerking van alle christenen op verschillende niveau's een levendige uitdrukking is van de band die ons reeds met elkaar verbindt en waarin Christus zelf zichtbaar manifest wordt.²¹ Oecumenische samenwerking - ook wel enigszins uitdagend 'anticiperende eenheid' genoemd²² - is van groot belang voor een geloofwaardig getuigenis in de wereld.

Er is gezegd, dat een begrip als 'communio' de voorkeur boven 'unio' zou verdienen, omdat dat laatste het risico loopt al te snel geassocieerd te worden met 'uniformiteit', terwijl 'communio' juist ruimte laat voor een verscheidenheid aan tradities, culturen, liturgische vormen en spiritualiteit.²³ Welbekend is natuurlijk de zinsnede 'de gemeenschap der heiligen' (communio sanctorum), een latere toevoeging aan de Apostolische Geloofsbelijdenis,²⁴ die evenwel in de Geloofsbelijdenis van Nicea als zodanig niet voorkomt. Toch treffen we in een publicatie van de Wereldraad van Kerken waarin een oecumenische uitleg van het Credo wordt geboden,²⁵ een aantal waardevolle opmerkingen aan over de kerk als de gemeenschap der heiligen in de Geest. Zo zien we hier twee duidelijke lijnen. De eerste is, dat over de gemeenschap der heiligen concreet gesproken wordt in het verlengde van de kerk als geloofsgemeenschap. En de tweede is, dat er ook een directe verbinding wordt gelegd met het werk van de Heilige Geest, waardoor het spreken over de kerk pneumatologisch is bepaald.

²⁰ A. van de Beek, 'Eén in Christus', in: A. van de Beek e.a. (ed.), *Het brood dat wij breken. Om de eenheid van een verdeelde kerk*, Zoetermeer 1996, 44-58, 47.

²¹ Vergelijk ook: A. Lagerweij, 'De uitvoering van de oecumenische opdracht', in: *En nu niet gearzeld. Zeven bijdragen tot een bezinning op het Oecumenisch Directorium en Ut unum sint*. Uitgave van de Diocesane Beleidskommissie Oecumene van het bisdom Rotterdam 1995, 19-29.

²² J. van Well, *Oecumene metterdaad. De geloofsgemeenschap in de Merenwijk te Leiden*, Kampen 1996, 71.

²³ T. Brattinga, *Een leven in de oecumene. Ds N.K. van den Akker*, Bolsward /'s-Hertogenbosch 1992, 55.

²⁴ Credo in Spiritum Sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem. De Latijnse tekst ontleend aan: H. Denzinger, P. Hünermann (ed.), *Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum de rebus fidei et morum*, Freiburg im Breisgau/Basel/Rom/Wien 1991-37, 34, nr 30. De aanduiding 'apostolische geloofsbelijdenis' komt voor het eerst voor in een in 390 aan Paus Siricius gezonden brief van de Synode te Milaan, maar er waren reeds oudere versies van de tekst in omloop. 'Communio sanctorum' is in de apostolische geloofsbelijdenis als een nadere bepaling toegevoegd aan het 'sanctam Ecclesiam catholicam'. Deze toevoeging komt voor het eerst voor in de vierde eeuw, wordt in het begin van de achtste eeuw in Gallië gebruikelijk en wordt tenslotte in de negende eeuw ook in Rome aan de belijdenis toegevoegd.

²⁵ En wel in de §§ 232-233 van: *Confessing the one faith. An ecumenical explication of the apostolic faith as it is Confessed in the Nicene-Constantinopolitan Creed (381)*. New revised version, Faith and Order Paper 153, WCC, Geneva 1991. Een Nederlandse vertaling hiervan verscheen in hetzelfde jaar: *Het ene geloof*. Een oecumenische uitleg van de geloofsbelijdenis van Nicea (381), Zoetermeer 1991, 130-131.

Aangezien wij als protestanten van huis uit eerder geneigd zijn de thematiek vanuit een christologische invalshoek te benaderen,²⁶ ligt hier nog een vruchtbaar terrein braak.

Ook van een begrip als 'communio' kun je stellen, dat het in de loop van de tijd een zekere beladenheid gekregen heeft. Het is interessant je af te vragen waarom het koinonia-concept het communio-concept is gaan vervangen, hoewel beide begrippen ook wel vaak synoniem worden gebruikt.²⁷ Wellicht werkt het zo, dat een begrip als koinonia in de oecumene als een verfrissende 'Ersatz' wordt ervaren voor inmiddels wat sleets geworden begrippen als 'unio' en 'communio'. Als begrippen een tijdlang in de oecumene hebben dienst gedaan, dan krijg je dat. Of ze raken geheel versleten door het veelvuldige gebruik of ze worden nog eens extra als een kerstboom opgetuigd. Zo lijkt het wel of wij in de voortgang van de oecumenische beweging telkens weer nieuwe woorden nodig hebben (een paradigma shift) om de vaart er in te houden.

Is koinonia werkelijk een dieper verstaan van eenheid of is het alleen maar een slap aftrekseltje, een substituut van eerdere en onhaalbare idealen? Ik zou met Houtepen willen zeggen, dat de 'koinonia' van de christelijke kerken ten diepste niets anders is dan dat we de gemeenschappelijke weg van Jezus willen gaan: het delen van zijn lot met het oog op het rijk van God om zo te worden 'mensen van God'.²⁸

Koinonia en de ordinatie van vrouwen

Begin jaren tachtig. Het was ook de tijd van de opkomst van feministische-theologische inzichten ten onzent. Kune Biezeveld en ik probeerden dat destijds in de Sectie Geloofsvragen wel enigszins te communiceren, zij het met wisselend resultaat. Tot een pittige inhoudelijke discussie over zoiets als de toelating van vrouwen tot de kerkelijke ambten kwam het toen nog niet. Dat berustte niet zozeer op onwil, maar het klimaat was er gewoon niet naar, ook niet binnen de feministische theologie zelf, waar vrouwenordinatie geen 'hot item' was.

²⁶ Uit vraag en antwoord 54 van de Heidelbergse Catechismus blijkt, dat daar niet zozeer vanuit een pneumatologische maar veeleer vanuit een christologische invalshoek over de kerk gesproken wordt en dat de kerk vooral als het werk van de Zoon wordt gezien. W. Verboom, *De theologie van de Heidelbergse Catechismus*. Twaalf thema's: de context en de latere uitwerking, Zoetermeer 1996, 159.

²⁷ J. Werbick wijst er op, dat Konrad Raiser de metafoor van Gods huishouding gebruikt om de bijbelse koinonia-gedachte oecumenisch te concretiseren en trekt zelf de lijnen door naar het Conciliaire Proces voor gerechtigheid, vrede en heelheid van de schepping. J. Werbick, *Kirche, ein ekklesiologischer Entwurf für Studium und Praxis*, Freiburg/Basel/Wien 1994, 400-405. K. Raiser, *Ecumenism in transition. A paradigm shift in the ecumenical movement?*, Genève 1991, 79-11. H. Schütte wijdt een hoofdstuk aan de kerk als gemeenschap, maar maakt daarbij geen inhoudelijk onderscheid tussen communio en koinonia. H. Schütte, *Kirche im ökumenischen Verständnis. Kirche des dreieinigen Gottes*, Paderborn 1992-4, 45-77. Koinonia (communio) is volgens Hans Zirker een sleutelwoord voor het zelfverstaan van de jonge kerk, toont de kerk als "Austauschgemeinschaft, waarbij men deel heeft aan elkaar." H. Zirker, *Ekklesiologie* (Leitfaden Theologie, Band 12), Düsseldorf 1984, 140.

²⁸ A.W.J. Houtepen, 'Wie zegt gij dat Ik ben? Het oecumenisch probleem van de homologie', in: J.A. Hebly en J.A.B. Jongeneel (ed.), *Tussen uitdaging en traditie. Kerkelijk belijden in historisch en oecumenisch perspectief. Opstellen aangeboden aan Alexander Johannes Bronkhorst*, 's-Gravenhage 1984, 36.

Naar mijn gevoelens is het dat overigens nog steeds niet. Enerzijds gaf de barometer van de tijd toen al heel duidelijk aan, dat vrouwen niet langer weg te denken zijn uit leidende posities in kerk en theologie, anderzijds was het vooral de rooms-katholieke kerkelijke situatie, die een duidelijke behoedzaamheid vereiste maar die zeker ook tot resignatie leidde.

Tijdens een - eindelijk! - in 1994 gehouden conferentie van de Acht Mei Beweging²⁹ over de uitsluiting van vrouwen uit de ambten in de Rooms Katholieke Kerk waren de verwachtingen zeker niet hoog gespannen, maar ze waren er toch. Zo hield de kerkhistorica Freda Dröes haar gehoor nog enigszins hoopvol voor, dat het ambt in de Rooms Katholieke Kerk wellicht niet zo gesloten was voor vrouwen als velen dachten. Was de vraag naar de uitsluiting van vrouwen niet reeds sinds lang gesteld? En er was toch nog nooit een dogma of encycliek over afgekondigd? Een andere feministisch theologe, Anne Marie Korte, drukte zich wat voorzichtiger uit. Of had ze soms een profetische blik? Ze zei namelijk bevreesd te zijn voor een theologisch offensief, dat wellicht aan het leergezag definitieve uitspraken zou kunnen uitlokken, "die nu nog niet gedaan zijn".

Nog geen vier maanden later, op 22 Mei 1994, verscheen de pauselijke apostolische brief *Ordinatio Sacerdotalis*,³⁰ waarin onomwonden gesteld werd dat de priesterwijding exclusief aan mannen voorbehouden diende te blijven. De brief eindigde met de zinsnede dat alle gelovigen van de kerk zich aan dit standpunt moeten houden "als zijnde definitief". Op 30 Mei 1994 reageerde Kardinaal Simonis in een persbericht toch wat relativerend: "Het gaat niet om een plechtige 'ex cathedra'-uitspraak, maar om een uitspraak van het gewone leergezag van de kerk waardoor een leer met zekerheid als waar wordt verkondigd".

Inmiddels had de bisschop van Bristol op 12 Maart 1994 wel de eerste 32 vrouwen tot priester gewijd van de Church of England.³¹ En na de anglicanen volgden de oud-katholieken: Angela Berlis en Regina Pickel Bossau werden op de tweede Pinksterdag van 1996 - enigszins voorbarig, maar toch - in het Duitse Konstanz door bisschop Joachim Vobbe tot oud-katholiek priester gewijd. Bij de protestanten was de doorbraak uiteraard al eerder³² tot stand gekomen, maar dat betekende niet dat alle problemen nu waren opgelost. Dat vrouwen in ambten gezagvol spreken is nog steeds niet vanzelfsprekend, ook niet voor haar zelf.³³

²⁹ De Conferentie vond plaats op 19 Februari 1994 te Amsterdam onder het thema 'Zie de dienstmaagd des Heren ...' en was voorbereid door de Commissie "Machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen" van de Acht Mei Beweging.

³⁰ De apostolische brief: 'Ordinatio Sacerdotalis' van Paus Johannes Paulus II werd gepubliceerd in: *Een-twee-één, Kerkelijke Documentatie* 22 (1994) 5, 3-5.

³¹ In 1992/93 werd in Engeland de CWO opgericht (Catholic Womens Ordination) uit protest tegen de uitspraak van Rome, dat het anglicaanse besluit over vrouwelijke priesters een ernstige hindernis is voor de eenwording der beide kerken.

³² Een overzicht vindt men in: M. Bakema en L. Sluis, (ed.), *Een ander ambt. Vijftwintig jaar vrouwen in het ambt in de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Kampen 1994.

³³ Elsje Pot noteert dat ze zich niet aan de indruk kan onttrekken, dat het ambt devalueert zodra vrouwen op het toneel verschijnen: "Symptomatisch in dit opzicht vind ik het praten over een kippenhok als het een kerkeraad betreft met veel vrouwen. Is er ooit gesproken over de haantjes die vroeger de dienst uitmaakten?". E. Pot, 'Vrouw, kerk en feminisme, - balanceren op de rand...', in: *In de waagschaal*. Nieuwe jaargang 25 (1996) 23-27, 25.

Vergaderen in Amersfoort doet de SGV nu nog steeds, maar met dit verschil dat de Sectie inmiddels veel evenwichtiger is samengesteld, niet alleen getalsmatig maar ook wat betreft de inhoudelijke bijdragen van vrouwen en mannen. Na de verschijning van *Ordinatio Sacerdotalis* vond er binnen de SGV voor het eerst een diepgaande oecumenische discussie plaats over de (niet-)wijding van vrouwen, waarvan ik reeds elders verslag heb gedaan.³⁴ De tijd was er nu rijp voor. Er is inmiddels ook een Werkgroep van de Raad van Kerken opgericht (bestaande uit een aantal leden van de SGV en een aantal leden van de Sectie Vrouwen in Kerk en Samenleving), die de weidse naam "Wijding en Toewijding" draagt en die een officieel gesprek in de Raad voorbereidt.

Het blijft natuurlijk wel een lastig vraagstuk hoe we oecumenisch gezien met nieuwe ontwikkelingen omgaan indien een communis opinio ontbreekt en wanneer er niet voldoende - algemeen aanvaarde - inzichten in Schrift en traditie voorhanden zijn om tot eenstemmigheid te komen. Voor oosters-orthodox en rooms-katholiek geloofsverstaan zit er op het niveau van het leergezag nauwelijks beweging in als het gaat om de ordinatie van vrouwen. En een breuk met - of een correctie van - de traditie is hier nog nauwelijks voorstelbaar, hoezeer de zaak aan de basis ook leeft. Voor kerken die vrouwen wel tot de ambten hebben toegelaten (althans in principe, lang niet altijd overal in feite) wordt de ordinatie van vrouwen geenszins als een aantasting van het overleverde geloof gezien, maar veeleer als een ontdekking op de weg naar de volle waarheid, waardoor de traditie verrijkt of - zo men wil - gecorrigeerd wordt. Op de bekende tekst uit Johannes 16:13 wijst in dit verband de oud-katholiek Martin Parmentier³⁵ (ook oud-lid van de SGV) - 'De Geest der waarheid zal u de weg wijzen tot de volle waarheid ...'. En de waarheid brengt haar eigen gezag mee, zo hoorden we Blei in een ander verband zeggen.³⁶ De waarheid overtuigt door haar inhoud. Ook al wordt de waarheid door een concilie onderdrukt, wonderlijk genoeg wordt ze "door den Heere bewaard om wederom te juister tijd het hoofd op te steken en te overwinnen" (Calvijn).³⁷

Prikkelend is de gedachtengang, die ik bij Parmentier aantrof: dat het bij de kwestie van de vrouw in het ambt in zekere zin om een soortgelijk probleem zou kunnen gaan als bij het primaat en de onfeilbaarheid van de paus. Zou de vrouw in het ambt mogelijk aanvaard kunnen worden langs een soortgelijke weg als in het geval van het "nieuwe" dogma van 1870, namelijk wanneer de kerk onder leiding van de Heilige Geest tot de vaststelling zou komen dat dit een legitieme, door de ontwikkeling van het algemeen geloofsbewustzijn gerechtvaardigde *innovatio* is? Maar dan zou er om dat te bereiken wel een wereldwijd conciliair proces moeten plaats vinden. En dan is het nog maar de vraag wat er van komt. Want ook een concilie kan zich vergissen, zei reeds Calvijn.

³⁴ M. Gosker, 'Zonder vrouwen geen katholiciteit. Op de bres voor de oecumene, de vrouwen en de kerk', in: *Centraal Weekblad* 44 (1996) 29/30, 5.

³⁵ M.F.G. Parmentier, 'Traditie als continuïteit, breuk en innovatie', in: H.J. Witte (ed.), *Kerk tussen erfenis en opdracht. Protestanten en katholieken op weg naar een gemeenschappelijk kerkbegrip*, Utrecht/Leiden 1994, 165-182, 176.

³⁶ K. Blei, 'Notities over theologie en leerambt in de reformatische traditie', in: *Kosmos en Oekumene* 14 (1980) 4, 114-118, 118.

³⁷ J. Calvijn, *Institutie*. Derde deel, bevattende boek IV, A. Sizoo (ed.), Delft 1931, IX, 13.

En moeten nieuwe initiatieven in het christendom altijd en overal wachten op de instemming van de allerlaatste groepering of kerk? Dat kan toch ook weer niet de bedoeling zijn?³⁸

Onlangs schreef de Roermondse bisschop F. Wiertz, dat het een grote genade voor de kerk is dat er door de apostolische brief van de paus over de niet-wijding van vrouwen weer eenheid in de kerk kan komen. Nu is dat naar mijn oordeel weinig oecumenisch gedacht, maar dat zal de bisschop me vast niet toestemmen. Gesloten gelederen, herstelde eenheid en de discussie over de vrouw in het ambt eens en voorgoed gesloten... Is dat een grote genade voor de kerk? Een oecumene die vrouwen buiten de ambten sluit door haar 'vrijstelling wegens broederdienst' te verlenen betekent volgens mij geen grote genade, maar een wezenlijke schade voor de kerk, een aantasting van de koinonia, om niet te zeggen van de katholiciteit van de kerk.

Margriet Gosker, Amstelveen, December 1996

³⁸ M.F.G. Parmentier, *a.a.*, 180.

